

УДК 811.161.2'27

Тетяна Левченко

ORCID iD: [orcid.org: 0000-0002-4275-7701](https://orcid.org/0000-0002-4275-7701)

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30, 08400,

м. Переяслав-Хмельницький, Україна

tanyalevchenko2010@ukr.net

МЕТАФОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛІВ У РОЗМОВНОМУ МОВЛЕННІ

У статті проаналізовано метафоризацію дієслів у розмовному мовленні на позначення видів діяльності; розглянуто основні види виникнення метафоричних значень дієслів; встановлено динамічні процеси в арго і віддзеркалення їх у мові кримінального світу; з'ясовано взаємодію та перехід арготизмів в усне літературне розмовне мовлення, мову засобів масової інформації, а також художню літературу; простежено шляхи входження жаргонної лексики до системи сучасної української мови; проаналізовано експресивно-емоційний потенціал стилістично зниженої лексики в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі.

Ключові слова: арго, метафоризація дієслів, види діяльності, динамічні процеси, позамовні чинники.

В статье проанализирована метафоризация глаголов в языке разговорной речи на обозначение видов деятельности; рассмотрены основные виды возникновения метафорических значений глаголов; установлены динамические процессы в арго и отображение их в языке криминального мира; установлено взаимодействие и переход арготизмов в устную литературную разговорную речь, язык средств массовой информации, а также художественную литературу; проанализирован экспрессивно-эмоциональный потенциал стилистически сниженной лексики в современном газетно-публицистическом дискурсе.

Ключевые слова: арго, метафоризация глаголов, виды деятельности, динамические процессы, внеязыковые факторы.

The article analyzes the metaphorization of verbs in the language of colloquial speech to the designation of activities; the main types of metaphorical values of verbs are considered; established dynamic processes in argo and their display in the language of the criminal world; established interaction and the transition of argotisms to oral literary conversation, the language of the media, as well as fiction; the expressive and emotional

potential of stylistically reduced vocabulary in contemporary newspaper and journalistic discourse is analyzed.

Since metaphor is traditionally considered the main word-building model of argo, verbal metaphorization has become the main aspect of our intelligence. The process of verbal metaphorization usually covers thematic groups of tokens, as evidenced by numerous numerical schemes of names transfers from one sphere of reality to another. Objects and phenomena of nature are projected primarily on a person, the actions that a person performs, since the language is deeply anthropocentric in nature, it belongs entirely to a person only, and therefore the whole verbal categorization of fragments of the picture of the world is focused on it and on its national character.

Metaphorization of verbs in the language of argos is correlated with the corresponding actions, states, phenomena, which are related to the activity of certain social groups. They are in the process of constant change, characterized by the uncertainty of the definition of boundaries. In accordance with changes in society, their seminal volume is expanding and deepening, content is clarified. For a certain group of metaphorical verbs, it is characterized by many meanings, especially formed on the model “verb” + “noun”.

The brightest field of detection of the metaphorical meaning of the verb in argot is the transfer of signs on the similarity of the functions of phenomena (signs of external or internal). In the analyzed argumentative phrases verbs in the literal sense characterize, so to speak, the physiological manifestations of animals, changes in its condition, and here combines verbs relating to both man and animal, verbs that convey the behavior, state of man and animal, and nouns, which depict the animal world. The metaphorical meanings of verbs in the argos are distinguished by their high productivity, diachronic stability. The main values for them are a model whose elements are filled with other denotative content. Secondary, portable value of verbs is gradually fixed as the name of new actions or states, resulting in the volume of multiplicity of such verbs expands.

Key words: *argo, verb metaphorization, types of activity, dynamic processes, extralinguistic factors.*

Постановка проблеми. Для мови українських засобів масової інформації початку ХХІ ст. характерне вживання жаргонної лексики, яку фахівці вважають одним із найдискусійніших явищ мовленнєвої культури. Думки дослідників з приводу цього феномену розходяться досить протилежно. Мова сучасних газет характеризується підвищеною експресивністю. Експресивна функція мови набуває нових проявів у вживанні стилістично зниженої лексики, яка має потужний експресивно-емоційний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиції досліджувати мову як соціальне явище були закладені В.Жирмунським,

О.Береговською, О.Швейцером, Л.Нікольським, М.Грачовим, Й.Дзендзелівським, Л.Ставицькою та ін.

Вирішення невирішених раніше частин проблеми. Історія вивчення соціальних діалектів в Україні налічує не одне десятиліття: увагу дослідників привертала таємні мови лірників і кобзарів, аргі злочинців, сленг військових, молоді тощо. Однак роль дієслівної метафори в аргі на території України досі не було об'єктом комплексного дослідження, що зумовлює актуальність пропонованої статті.

Мета статті полягає в аналізі дієслівної метафори, яку представлено в мові аргі, дослідженні процесу лексичної метафоризації та динаміки розвитку зазначеної групи лексики.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети слід розв'язати такі завдання: проаналізувати метафоризацію дієслів у розмовному мовленні на позначення видів діяльності; розглянути основні види виникнення метафоричних значень дієслів; встановити динамічні процеси в аргі і віддзеркалення їх у мові кримінального світу.

Виклад основного матеріалу. Оскільки метафора традиційно вважається основною словотвірною моделлю аргі, дієслівна метафоризація стала головним аспектом нашої розвідки. Процес дієслівної метафоризації охоплює, зазвичай, тематичні групи лексем, про що свідчать сформовані в мові численні схеми переносів назв з однієї сфери дійсності на іншу. Об'єкти і явища природи проектуються передусім на людину, дії, які виконує людина, адже мова за своєю суттю глибоко антропоцентрична, вона повністю належить тільки людині, а тому вся вербальна категоризація фрагментів картини світу орієнтована саме на неї та на її національний характер (Жирмунский, 1964: 99).

Суть дієслівної метафори полягає в уживанні слова, що позначає предмет, явище, ознаку, дію, для назви іншого предмета, явища, дії на основі подібності, яка впливає із порівняння, зіставлення за асоціацією.

М.Грачов зазначав, що характер переносних значень слів пов'язується з приналежністю слова до тієї чи іншої граматичної категорії – частини мови, наприклад, переносне значення іменників і прикметників відрізняється від переносного значення дієслова, адже дієслово і прикметник «переносять своє значення не самі по собі..., а тільки по відношенню до іменників, тобто переносять своє значення, коли стосуються різних предметів» (Грачов, 2005: 106). Метафора «служить одним із засобів посилення образності й виразності мови. Будь-яка метафора – це переносно вжите слово, що виступає засобом образної ... характеристики» (Грачов, 2005: 99). Хоч більшість лінгвістів аналізує метафору в художньому тексті, вона властива й іншим стилям мови, зокрема мові аргі, де вона виступає як своєрідна модель формування лексико-семантичних варіантів багатозначного дієслова, наприклад лексема *базлати* – розмовляти, невимушено бесідувати, в аргі – кликати на допомогу. «*Ти чого базлаєси, - сердитим шепотом спитав він, - по*

соплях захотіла?» (М.Омельченко); « – Здається, що нас **взули**, наче останніх лохів!» (Л.Кононович); «Він вас **замовить**. Кілеру з колишніх афганців або збіглих чеченців» (Г.Тарасюк); «Справу вела молодий слідчий Жовтневої районної прокуратури Наталя Куракова, яка рік тому одержала диплом. Вона і **«розкрутила»** вбивцю на стовідсоткове зізнання» («День», 07.09.2009).

Метафоричні значення розвиваються в дієсловах аргю за певною подібністю дії чи стану. Саме метафоричні перенесення є найбільш активним засобом збагачення лексичного складу мови в процесі розвитку багатозначності слів. Так, на основі прямих значень дієслів у мові аргю з'являються інші лексико-семантичні варіанти. Наприклад, пряме значення дієслова *знати* – «змушувати рухатися у певному напрямку», а його переносне значення утворене за подібністю дії – повідомляти сумнівну інформацію («*Ти ж, козел, **знав**, що нікого не буде!* – люто засичав Лисий і замахнувся на Півня кулаком» (А.Кокотюха); *знати гаму* – фантазувати; *знати платівку* – брехати; *знати гусей*, *знати дуру* – удавати із себе дурня, який не розуміє чогось («*Е ...е!* – сказав Холоденко своїм тонким голосом. – *Ти що дуру **гониш**... про що мова, е?*» (Л.Кононович).

Словосполука *ходити* в мові аргю має своє лексичне наповнення – красти. Аналогічно до цієї словосполуки утворилися й інші, метафоричні значення яких розвиваються за подібністю дії або стану: *бігати всю дорогу* – постійно скоювати злочини; *бігати по домовій* – здійснювати крадіжки із будинків і квартир; *бігати по ланцюжку* – красти білизну; *бігати по очковій* – красти із будинків через квартиру (Телия, 1988: 173).

У мові аргю закладено критичне ставлення до реальної дійсності, тому відсутні назви на позначення реалій піднесеного, світлого, позитивного. За допомогою арготизмів у мовленні завжди спрощували деякі аспекти життя і акцентували увагу на потрібних значеннях слів.

Наприклад, дієслово *видати* у значенні «зрадити» (викривати, виказувати кого-небудь, розголошувати таємницю) не використовується в кримінальному світі, тому що воно не містить негативної експресії. Арготизм *продати* охоплює тільки частину цього поняття – видавати товаришів злочинної шайки, з метою полегшення власної долі. Об'єм арготичного слова значно менший, ніж загальноживаного, тому більша частина дієслів у мові аргю має одне значення.

Спостерігаємо активне використання номінацій і похідних, в тому числі і дієслівних, пов'язаних із поняттям *вода і вогонь*. На думку деяких дослідників, це зумовлено тим, що вода і вогонь були об'єктами поклоніння і вірування давніх людей, символізували щастя і біду. Подібні вірування певним чином відобразилися у мові, у тому числі і кримінальному аргю: *втонити* – зрадити; *спалити* – підвести, видати, зрадити співучасників; *спалитися* – виявити себе, бути затриманим; *мити* – грабувати; *розмити* – розрізати одяг жертви; *лється вода* –

обережно (сигнал); *паритися* – відбувати покарання в місцях позбавлення волі; *добути вогню* – вивести людину із рівноваги; *змитися* – втекти, зникнути, не закінчивши злочин; *по річці хвиля прийшла* – гонитва; *пустив ловити рибу* – утопити (Береговская, 1996: 33).

У мові арго активно виявляється багатство мовних засобів. Слова набувають нових значень, відбуваються зміни в сполучуваності слів, з'являються нові одиниці й вирази – усе це здебільшого формується і фіксується носіями усного мовлення. Дієслова в мові арго вживаються як у прямому, так і в переносному значенні, тобто відбувається процес метафоризації – досить динамічне семантичне явище, яке може виступати і як багаторазовий акт, біля одного основного значення, напр.: дієслово *купити* – має шість значень. Пряме значення – «придбати за гроші» і п'ять переносних, вживаних у мові арго – «вкрасти»; «обдурити»; «привертати на свій бік підкупом, хабаром»; «спровокувати когось»; «дізнатися про якийсь секрет»; «затримати, арештувати» (Береговская, 1996: 33).

У кримінальному арго досить чітко виділяється тематична група дієслів, у межах якої найвиразніше простежується оцінне значення. У першу чергу, це – дієслова мовлення, розумової діяльності, точніше дієслова, якими передаються особливості мовлення людини. *Базарити* – бесіда, розмова («*Я знав, що це не пустий базар*» (А.Коктюха); шум, скандал, крик («*Альо, дівора! Кінчай базар! Од вас дуже багато галасу*»)) (А.Кокотюха); *базарити* – говорити про щось, про когось («Вам нема про що базарити? – неохоче подав Гога із Кущів») (А.Коктюха); *гнилий базар* – порожні балачки; *фільтрувати базар, шліфувати базар* – слідкувати за розмовою, не вживати образливих слів; *базар зам'яти* – припинити розмову; в'їжджати в *базар* – розуміти розмову; *базаревич* – те саме, що базар; *базарило* – людина, яка багато розмовляє; *базарний, базарна* – голосний, голосна (Береговская, 1996: 33 – 41).

Подібними до слів з коренем – *базар* є лексеми з коренем –*базл* (– *базел*): розмова; *базланити, базлати* – голосно розмовляти («*Ти чого базлаєш, – сердитим шепотом спитав він, – по соплях захотіла?*») (М.Омельченко); *базли* – те саме, що розмови.

Близькою до арготизмів *базарити* і *базланити* у фонетичному і семантичному відношенні є лексема *базікати* – «розмовляти, вести пусті розмови, просторікувати». Синонімом до слова *базікати* є арготизм *вякати* (*вякнути*) – розмовляти. В. Даль вважав, що лексема *вякати* у розмовному мовленні XIX ст. мала дещо інше значення – заїкатися, мямлити, розмовляти протяжно, в'яло; просторікувати, пліткувати, обманювати. Від арготизма *вякати* утворилося декілька слів: *в'язальник, вякалка* – рот («*До того мені обридло вякання своєї кобри – хоч на стінку кидайся.... Сядь на місце чмо, і не вякай!*») (А. і Г.Вайнери).

Найяскравіша сфера виявлення метафоричного значення дієслова в арго – це перенесення ознак за схожістю функцій явищ (ознак зовнішніх або внутрішніх). В аналізованих арготичних словосполучах дієслова в

прямому значенні характеризують, так би мовити, фізіологічні вияви тварин, зміни його стану, причому тут об'єднуються дієслова, що стосуються і людини, і тварини, дієслова, які передають поведінку, стан людини і тварини та іменники, які відображують тваринний світ: *ворушити копитами* – втікати від переслідування; *мочити гусака* – обкрадати п'яного; *метати ікру* – намагатися задовольнити чийсь потреби; *ворушити хвостом* – зраджувати закони злочинців, традиції; *падати (впасти, сісти, причепитися) на хвіст* – спостерігати, слідкувати за кимось; *тягти на хвості* – вести за собою працівника правоохоронних органів; *вирвати хвоста* – позбавити прав злодія; *бити хвостом* – видавати співучасників злочину, доносити; *знати тюльку* – брехати; *спустити собачку* – зламати замок; *брати (взяти) на собаку* – грабувати жертву, якій дали сильний снодійний наркотик; *зламати роги* – втекти із місць позбавлення волі; *мочити роги* – скомпрометувати когось; *впертися рогами* – виконувати важку фізичну працю; *дати півника* – подати руку на згоду; *пустити півника на мокру справу* – здійснити підпал, з метою приховати сліди злочину; *запороти (зламати) ведмедя* – зламати сейф; *зарядити ведмедя* – здійснити крадіжку із сейфа; *пасти лебедя* – слідкувати за п'яною жертвою; *лебедів чесати* – обкрадати п'яних; *зробити ластівку* – викинути жертву у вікно та ін. У наведених прикладах дієслова, що за своєю семантикою відносяться до характеристики явищ живої природи, виявляють здатність метафоризуватися за зовнішньою подібністю явищ і психологічними станами і ознаками. Метафоричні значення дієслів у мові аргументуються високою продуктивністю, діахронічною стійкістю. Основні значення для них є моделлю, елементи якої наповнюються іншим денотативним змістом. Вторинні, переносні значення дієслів поступово закріплюються як найменування нових дій чи станів, унаслідок чого обсяг багатозначності таких дієслів розширюється, адже «за таких умов метафоризація виступає як засіб творення нових словесних значень, збагачення лексико-семантичної системи мови» (СУЛМ, 1973: 203).

Ще одна найважливіша риса виникнення метафоричних значень дієслів – це взаємодія категорій фізичного і психічного. Майже в кожному випадку спостерігається також і додаткове протиставлення: дієслово в прямому значенні відноситься до характеристики конкретних предметів, а набуваючи метафоричного значення воно ускладнюється явищем абстрагування, дематеріалізації значення. Не менш важливою є група дієслів, які позначають рух, стан речей, оскільки здатність до довільного руху, переміщення в просторі – одна з найхарактерніших рис живих організмів, у якому провідне місце займає процес абстрагування. Явище метафоризації в аргументують дієслова на позначення довільного руху, і дієслова конкретної дії, але в усному мовленні вони виявляють одну спільну властивість, яка полягає у втраті буквральності значення, у набутті інших значень, іноді навіть протилежних: *брикати, брикнути* – тікати від

переслідувачів; *вилетіти* – вигнати; *виставляти* – утікати; *гуляти* – піти, прийти, зайти; *йти на дроти* – здійснити самогубство; *з'їхати* – сварити когось, дати догану; *іде* – добре, згода; *крити* (когось) – спіймати; *мішати, місити* – грати в карти; *наїхати* – тікати із місця невіддалої крадіжки; *заїхати* – вдарити; *засипатися* – бути арештованим, спійманим; *замести* – арештувати, затримати когось; *натерти* – побити когось; *наколоти* – позначити карти; *коцати* – бити, вбивати; *кидати* – вкрати, пограбувати; *капати* – доносити, видавати; *взяти* – арештувати; купити вкрати; *ліпити* – скоювати крадіжки; *линяти* – переховуватися від правоохоронних органів; *ламати* – шахрайські дії у картярській грі. В. Даль у «Толковом словаре живого великорусского языка» зафіксував дієслово *капати*, а також лексеми *каплюжнити* або *каплюжничати* – зливати у корчмі краплі, залишки вина і випивати їх. У кінці XIX століття *каплюжниками* називали поліцейських, а пізніше – п'яниць, бажаючих випити за чужий рахунок; скрягу і крахобора.

Висновки. Метафоризація дієслів у мові арго співвідносна з відповідними діями, станами, явищами, які пов'язані із діяльністю певних соціальних груп. Вони перебувають у процесі постійних змін, характеризуються нечіткістю визначення меж. Відповідно до змін у суспільстві розширюється і поглиблюється їхній семний обсяг, уточнюється зміст. Для певної групи метафоризованих дієслів характерна багатозначність, особливо утворених за моделлю «дієслово» + «іменник».

Перспективи подальших розвідок. Стаття не вичерпує низки проблем у функціонуванні арголексем, тому пропонуємо в подальших дослідженнях описувати і систематизувати аналізовану групу лексики.

Список використаних джерел

1. Береговская Э. Молодежный сленг: формирование и функционирование *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С. 32–41.
2. Грачев М. От Ваньки Каина до мафии. Прошлое и настоящее уголовного жаргона. СПб : Авалон, 2005. 338 с.
3. Дзендзелівський Й. Арго волинських лірників. Українське і слов'янське мовознавство. Зб. праць. Львів, 1996. С. 310–349.
4. Жирмунский В. Проблемы социальной диалектологии. Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Москва: 1964. Т. 23. Вып. 2. С. 99 – 112.
5. Ставицька Л. Український жаргон. Словник. Київ: 2005. 496 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія [За заг. ред. І. Білодіда]. Київ: Наук. думка, 1973. 438 с.
7. Телия В. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва: Наука, 1988. С. 173–203.

References

(Транслітерація)

1. Beregovskaia Ye. Molodezhnyj sleng: formirovanie i funkcionirovanie *Voprosy yazykoznanija*. 1996. № 3. S. 32–41 (rus).
2. Grachev M. Ot Vanki Kaina do mafii. Proshloe i nastojashhee ugovnogo zhargona. SPb.: Avalon, 2005. 338 s (rus).
3. Dzendzelivskiy Y. Arho volynskykh lirnykiv. Ukrayinske i slovianske movoznavstvo. Zb. prac. Ljviv, 1996. S. 310–349 (ukr).
4. Zhirmunskij V. Problemy socialnoj dialektologii. Izv. AN SSSR. Ser. lit. i jaz. Moskva: 1964. T. 23. Vyp. 2. S. 99 – 112 (rus).
5. Stavyska L. Ukrajinsjkyj zhargon. Slovnyk. Kyiv: 2005. 496 s (rus).
6. Suchasna ukrajinsjka literaturna mova. Leksyka i frazeologhija [Za zagh. red. I. K. Bilodida]. Kyiv: Nauk. dumka, 1973. 438 s (ukr).
7. Teliia V. Metaforizacija i ee rol v sozdanii jazykovej kartiny mira. Rol chelovecheskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira. Moskva: Nauka, 1988. S. 173–203 (rus).

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом,
доцентом кафедри української лінгвістики і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
Чубань Тетяною Василівною*

*Стаття надійшла до редакції
4 вересня 2018 року*

Татьяна Левченко

кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры украинского лингвистики и методики обучения,
ГВУЗа «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30, 08401, г. Переяслав-Хмельницкий, Украина,
tanyalevchenko2010@ukr.net

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ В РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Tetiana Levchenko

Ph. D in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of Ukrainian
Linguistic and Teaching Methods Department
SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»,
30, Sukhomlynskyi Str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine, 08401
tanyalevchenko2010@ukr.net

**METAPHORICAL MEANING OF VERBS IN COLLOQUIAL
SPEECH**